

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк

ОБРЯД СВЯТВЕЧОРА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень низки інформаторів автор подає характеристику святкування обряду Святвечора сільськими жителями Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття.

Ключові слова: Східна Галичина, Святий вечір, дідух, кутя, обряд “нести вечерю”.

Святвечір – це найбагатший час у році на народні звичаї, традиції, котрі пов’язані із релігійною культурою українського народу. Кожен регіон та населений пункт має свої характерні звичаї та особливості підготовки й проведення цього свята. Саме вивчення специфіки святкування Святвечора у галичан доносить до нас важливу інформацію про історію світоглядних уявлень, морально-етичних норм, народного мистецтва, музики, народної хореографії, співу, теоретичне осмислення яких є одним із пріоритетних напрямків вивчення культури краю.

Метою статті є комплексне дослідження обряду Святвечора галичан другої половини ХХ – початку ХХІ століття із врахуванням динаміки світоглядних позицій мешканців регіону, зумовленої впливом глобалізаційних процесів сучасного соціуму. Реалізація зазначеної мети передбачає розв’язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у мешканців Східної Галичини (на прикладів Львівської області), простежити та дати оцінку локальній специфіці обрядів Святвечора галичан у системі загальноукраїнських традицій.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання відображено у працях таких науковців, як О. Воропай [1], С. Килимник [2], Ф. Колесса [3], К. Сосенко [4], О. Якимович [5], котрі подають загальну характеристику святкування обряду Святвечора, проте лише поверхово згадують про досліджувану територію.

Важливі та цікаві відомості про святкування обряду Святвечора подають інформатори [6–21]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками обрядів занесення дідуха і розстелення його у хаті, підготування і проведення Святого вечора, обряду “нести вечерю”.

Надвечір’я Різдва, Святий вечір або Багата кутя – пора, коли люди виконують чимало ритуальних дій, котрі визначають добробут родини на наступний рік. Кожне дійство в цей час має своє особливе значення.

Вранці на Святвечір господар вносить до хати сніп пшениці (вівса, жита) – дідух, який господар знявши шапку, перехрестившись ставить на покуті, при цьому промовляє: “Дай Бог на щастя, на здоров’я, на той Святий вечір” або “Дідух до хати – біда з хати” [6]. Крім того, галичани, розстеляли по підлозі та трусилі по долівці соломі, де діти шукали цукерки та кудкудакали (щоб веліся у господарстві курчата). Виконуючи ці обрядодії із соломою батько постійно повинен промовляти: “Хай труситься сіно, хай годує худібку. Хай м’яко душечкам, хай м’яко буде Святому дитяті та худібці на сіні лежати” [10]. Сьогодні “дідух” – це невеликих сніп, котрий ставлять недалеко від ікон. Також у смт. Красне (Буського району Львівської області) побутував звичай під стіл класти “заліззя” – сокиру, косу, серпа, леміш від плуга та гистик без держака – щоб добре оралося, жалося, косилося та щоб було, що жати і косити в Новому

році. Діти по кілька разів торкалися цих речей босоніж, “щоб ноги були тверді, як залізо” [19]. Як зазначав О. Воропай, такими різними магічними діями та “заліззям” господарі захищають свою господу від “злої сили”, щоб позбутися її не тільки на цей вечір, але й на весь господарський рік [1, с. 47].

Дідух у галичан є символом не самотнього предка народу, а батька першої родини. У традиціях Східної Галичини містична постать Дідуха має різне значення: це “найперший предок народу; іншим разом виступає як первісний ідеальний господар; а знов іншим разом – як міфологічна поява місяця” [4, с. 62].

У Східній Галичині існують певні звичаї підготування та зберігання дідуха. Так, підготовлений до дідуха сніп галичани зберігали на горищі, щоб його не об’їли миші. Виготовляли його із першого зажинкового снопу, верхівка якого нагадує конусоподібний сніп із безліччю колосся. Гілки такого снопа жителі багатьох сіл Золочівського, Буського та Бродівського районів (Львівської області) оздоблюють різнокольоровими стрічками, сухими квітами та стверджують, що він повинен мати “голову” та по бокам 12 гілок. Кількість колосків у кожному пучку повинна бути кратна семи, бо Дідух символізує сім колін роду.

У с. Словіта (Золочівського району, Львівської області) досі побутують звичаї, що дідух повинен стояти від Різдва до Нового року, а вже у с. Струтин (Золочівського району Львівської області) навпаки на другий день Різдва відбувається обряд спалення дідуха [21, 18]. Галичани вірять, що сам дідух приносить у їхні оселі святковий настрій, затишок, мир та злагоду, символізує добрий урожай і достаток дому. Також у період перебування дідуха в домі у Східній Галичині побутує певна заборона виконувати будь-яку роботу.

Після внесення дідуха та застеляння долівки відбувалися приготування святкового столу, котрий спочатку притрушували сіном “бабкою” та покривали двома скатерттинами. Перша скатерттина для добрих душ. Поверх неї по кутках розкладали часник – від нечистої сили (сьогодні ще кладуть гроші, щоб велися цілий рік) [9] і застеляли другу скатертину (для людей) та розставляли страви.

Під час Святвечора, за традицією галичан усі члени родини повинні бути вдома, не спізнюватися до столу (бо будуть блукати весь рік) та владнати всі суперечки (щоб на Різдво був мир та спокій у родині) [8]. Як зазначають у с. Митулин (Золочівського району Львівської області) перед Святвечором всі повинні дотримувались строгого посту. У цей день була традиція не снідати й не обідати. В обідній час дозволяли їсти лише дітям. Всі члени родини мали підготувати як душу, так і тіло до Різдва [20].

Важливим ритуальним дійством у Східній Галичині було обкурювання домівки. Так, господар дому з хлібом і ладанкою в руках обходили все своє господарство, обкурюючи і таким чином, забезпечуючи захист дому від різних злих сил. Тим часом, господиня посипала землю довкола своєї господи дрібним насінням маку, щоб вберегти своє господарство від відьом [16]. Ці ритуали на сьогоднішній день виконуються лише в окремих селах Буського району (Львівської області).

У Східній Галичині до Святої вечері сідають, коли на небі покажеться перша зірка. Жителі с. Петричі (Буського району Львівської області), стверджують, що колись показала за віруваннями над віфлеємським вертепом. На столі ставлять 12 пісних страв, що символізують 12 апостолів Ісуса Христа або річне коло 12 місяців. Також посеред столу кладуть калач “струцлю” – плетенку, посипану маком, котру ще галичани називають “кукелкою” [15]. На Західному Поділлі та в с. Плугів (Золочівського району Львівської області) навпаки випікають три обрядові хліби, які у Святвечір кладуть на столі один поверх іншого: нижній (його називали “Хазяїном”), прісний, пекли з житнього борошна, другий (називався “Василь”) – з пшеничного, верхній (“Йордан”) – менший, також з пшеничного, котрі розрізали на назначені свята [7]. Ще одним атрибутом

Святвечора у галичан було запалювання свічки (символ Зорі, котра провадила трьох царів до Віфлеєма), котру ставили в горня, наповнене ярим зерном, яке згодом підмішували до посівного зерна. Запалену свічку ніхто не мав права погасити весь вечір і старалися запалити так, щоб вона випадково не погасла, бо це не є доброю прикметою, бо віщувала смерть когось з родини [17]. Як бачимо, хліб та запалена свічка у різдвяній обрядовості вважаються найсакральнішими атрибутами (без них у регіоні не обходиться ні одне календарне чи родинне свято). Після цих дійств батько розпочинає молитву. Галичани під час вечері діляться церковною просфорою або білим хлібом, що символізують нове життя, яке Христос приніс людям та складають побажання здоров'я, благополуччя та щастя один одному.

Основними стравами на Святвечір у досліджуваному регіоні є кутя (котру готували на знак злуки всіх членів роду: живих і померлих) та узвар (компот із сушені), що уособлює в собі городні культури. На Львівщині готують кутю густу, з пшениці, маку, родзинок, горіхів та насолоджують медом, на Сході України, навпаки, готують рисову кутю з тими самими інгредієнтами. Також подають борщ з вушками, пироги (вареники) з картоплею, капустою, грибами, голубці з гречки та тертої картоплі, варену капусту з квасолею, рибу (смажену, варену, тушковану, мариновану, в'ялену), пампушки, гриби різного способу приготування, печиво. Галичани вірять, що у цей вечір обов'язково потрібно їсти лише ложками (хоч цього звичаю дотримуються не всі родини), котрі символізують мир і злагоду.

Необхідно зазначити, що пшеницю для куті господині-галичанки завжди готують напередодні Святого вечора. Перед “опиханням” господиня пшеницю начисто перебирала від усякого сміття. Після цього вона її засипала в нову макітру або в цю, що використовувала щороку, мочила і лише з самого ранку на Святвечір перекидала в горщик (тепер переважно використовують каструлю) заливала водою до сходу сонця та варила (сьогодні ці традиції спрощені). Хоч у с. Шпиколоси (Золочівського району Львівської області) до сьогодні існує традиція – після приготування куті, дивилися: “якщо зерно піднялося через вінчик – на добробут, а запало – на лихе” [10]. Саме зерно для куті, на думку галичан, виступає символом воскреслого життя, мед – символ здоров'я й солодке життя, а мак символізує достаток у родині. Також у с. Липівці (Перемишлянського району Львівської області) вважають, що чим багатіша (смачніша та ситніша) кутя, тим кращий буде врожай і більший статок в родині [14].

У с. Панталія (Бродівського району Львівської області) дотримуються деяких заборон при терті маку на кутю, так застерігають незаміжніх дівчат облизувати макогін, щоб чоловік не був лисий. Цим макогоном галичани били також фруктові дерева, котрі не давали врожаю при цьому, промовляючи: “Не будеш родити, буду тебе бити. Не буде врожаю я тебе зрубаю” [11].

Галичани перед Святвечером також вшановують худобу, годують кутею та хлібом. Саме хліб дають від найстаршої до наймолодшої, бо цей звичай символізував вшанування худоби, що зігрівала малого Ісуса. Проте і дотепер у Східній Галичині вірять, що худоба на Святий вечір може розмовляти та “пожалітися” Богу на недбалість господарів. За давніми уявленнями, Бог у ніч перед Різдом подарував худобі мову за те, що в яслах спав Ісус Христос. Свідченням цього є легенда, котру записав Ф. Колесса, як один господар хотів підслухати, чи дійсно говорить худоба на Святий вечір. “Ану, каже, я не дам їсти, спробую, що то буде. Сам пішов до хліва, ліг в жолоб і почув, як воли говорили про нього. То так і застиг в жолобі” [3, с. 92]. Господар помер за непослух, бо не можна підслухувати розмову тварин у Святий вечір. Віра в

уміння худоби говорити у Святвечір відома на Волині, Бойківщині та в інших регіонах України.

Місцеві старожили (у селах Золочівського, Бродівського, Буського районів Львівської області) зазначають, що всі страви Святвечора мають певне ритуальне значення. Вареники – символ достатку і райського життя, адже праведникам визначено потрапити в рай, де вони будуть як вареники в маслі. Риба – стародавній символ Христа, яка уособлює жіночу енергію та повинна бути солоня – особливо якщо жінка мріє про сина чи дочку. Бобові (квасоля та горох) принесуть у дім достаток та символізують вічну Божу весну. Узвар – символ живої води, що очищає душу та тіло, а голубці – символ Божої гармонії, краси, миру та любові [13, 14, 19]. Саме ці страви забезпечують добробут сім'ї протягом року.

В окремих селах Буського району (с. Побужани, Петричі, Андріївка) Львівської області існує звичай, що господар перед вечерею набирає ложку куті і символічно “кидає” на стелю, “малюючи” хрест (у минулому по-справжньому кутею робився такий хрест) [16, 17, 18].

У с. Вороняки (Золочівського району Львівської області) існує звичай під час вечері за столом залишати одне вільне місце – для подорожуючих та померлих [12]. Поївши, зі столу галичани не збирають посуд (в котрому залишають трішки страв), бо вірять, що вночі приходять мертві душі родичів на вечерю [9].

До сьогодні у Східній Галичині існує багато повір'їв, пов'язаних із гасінням свічки, які стосувалися добробуту свійської птиці, людської долі, дівочої долі стосовно заміжжя. Так, у м. Глиняни (Золочівського району Львівської області) після вечері господар гасив свічку і всі стежили за напрямком диму (цей звичай побутує і на Західному Поділлі): якщо кружляє над столом, то буде весілля, якщо стелиться до підлоги, то віщує хрестини, якщо дим скерований до дверей – до року хтось із родини помре, якщо дим пішов угору, під стелю – добра прикмета [8].

У селах Золочівського району (Львівська область) після вечері всі члени сім'ї лягають на соломку (щоб густо по полю снопи лежали). Пастухи зв'язують ложки перевеслом (щоб худоба вкупі трималася). Дівчата у с. Єлиховичі (Золочівського району Львівської області) вибігали з ложками на двір і по черзі ними калатали. З котрого боку обізветься собака, звідти завітає її суджений [13]. Також вірили, якщо за святковою вечерею дівчина чхне – це знак, що вона заміж вийде незабаром, якщо хлопець – добрим буде господарем. Існує у с. Словіта (Золочівського району Львівської області) заборона промовляти під час Святвечора, слово “мак”, тому вони вживають різноманітні синоніми: “зернята” (“зерніта”), “насіння” чи знеособлене – “те, що там лежить” [21]. Побутування такого повір'я зумовлене віруванням у те, що промовляння вголос може послабити магічні властивості цього оберега.

Також в цей вечір галичани спостерігали за природними стихіями. Приміром, якщо у Святий вечір падає сніг, то корова даватиме багато молока, а якщо багато зірок на небі, то кури добре нестимуться. Якщо цього дня була відлига і утворилися бурульки на стрісі, то це на урожай зернових. Якщо на деревах іній – на багатий врожай саду.

По всій Східній Галичині після Святої вечері діти несуть вечерю дідусеві, бабусі, а також бідним та немічним людям. Ця вечеря складалась, як правило, з головних ритуальних страв. Приймаючи харчі, господарі, в свою чергу, передавали такі ж страви зі свого столу. Такий же обряд зафіксовано і в інших районах України, зокрема на Західному Поділлі, Гуцульщині. Такий обмін стравами Святої вечері й Різдва символізував спорідненість двох сімей, яка в часи родового побуту мала неабияке значення. “Нести вечерю” – це значить шанувати старійшину роду, ділити надію, добро, багатство. Вечерю розносили діти, бо вважались чистими, невинними і найближчими до добрих духів. Їхній прихід у цей вечір означав, що в цей дім завітали “вістуни бога багатства”, а з ними і добрі духи.

Таким чином, традиції святкування Святвечора у Східній Галичині ще до сьогодні зберігаються переважно у сільських жителів, хоча під впливом сучасних глобальних процесів все більше втрачають свої первісні світоглядні уявлення. Саме тому, кожна українська сім'я повинна відроджувати і примножувати ті призабуті звичаї, традиції, вірування у своїй родині, наповнювати переддень Христового Різдва радісною, світлою, чарівною атмосферою.

Список використаних джерел

1. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. / О. Воропай. – К., 1996. – 590 с.
2. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – Вінніпег–Торонто, 1955. – Т. 1. – 356 с.
3. *Колесса Ф.* Людові вірування на Підгір'ю в с. Ходовичі Стрийського повіту / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. – 1898. – Т. V. – С. 90–110.
4. *Сосенко К.* Різдво-Коляда і Щедрий вечір / За ред. В. Коломійця. – К. – 1994. – 340 с.
5. *Якимович О.* Різдво / О. Якимович // Час. – 1991. – № 1. – С. 52–59.
6. *Жарківський Михайло* Степанович, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, працівник Глинянської міської ради.
7. *Войтків Галина* Іванівна 1951 р. н., житель с. Плугів Золочівського району Львівської області, пенсіонерка.
8. *Кравець Михайло* Володимирович, 1976 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, водій.
9. *Кравець Любов* Михайлівна, житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області, виходець з с. Лагодів Перемишлянського району Львівської області, медпрацівник.
10. *Вербінська Марія* Яківна, 1960 р. н., житель с. Шпиколоси Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів.
11. *Галушка Ярослава* Михайлівна, 1943 р. н., житель с. Панталія Бродівського району Львівської області, пенсіонерка.
12. *Боргуш Мирослава* Петрівна, 1973 р. н., житель с. Вороняки Золочівського району Львівської області, вчитель Глинянської ЗОШ I–III ступенів.
13. *Юречко Ігор* Михайлович, 1974 р. н., житель с. Слиховичі Золочівського району Львівської області, священик.
14. *Гнатів Стефанія* Маркіянівна, 1941 р. н., житель с. Липівці Перемишлянського району Львівської області, пенсіонерка.
15. *Домша Надія* Іванівна, 1965 р.н., житель с. Петричі Буського району Львівської області, медпрацівник.
16. *Зеленюк Анастасія* Іванівна, 1937 р. н., житель с. Побужани Буського району Львівської області, пенсіонерка.
17. *Дудка Євгенія* Іванівна, 1952 р. н., житель с. Андріївка Буського району Львівської області, пенсіонерка.
18. *Бурдик Ольга* Михайлівна, 1955 р. н. житель с. Струтин Золочівського району Львівської області, пенсіонерка.
19. *Кіндрат Марія* Степанівна, 1946 р. н., житель смт. Красне Буського району Львівської області, пенсіонерка.
20. *Бардакова Марія* Михайлівна, 1955 р. н., житель с. Митулин Золочівського району Львівської області, пенсіонерка.
21. *Вишнева Яніна* Григорівна 1924 р. н., житель с. Словіта Золочівського району Львівської області, пенсіонерка.

Леся Костюк

ОБРЯД СОЧЕЛЬНИКА В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статтє на основе свидетельств ряда информаторов автор подает характеристику празднования обряда Сочельника сельскими жителями Восточной Галичины второй половины XX – начала XXI века.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Сочельник, дидух, кутья, обряд “нести ужин”.

Lesya Kostyuk

CEREMONY OF CHRISTMAS EVE OF EAST GALICIA OF THE SECOND HALF XX – TO BEGINNING OF XXI CENTURY

In the article on the basis of certificates of row of informants an author gives description of celebration of ceremony of Christmas Eve the villagers of East Galychyna of the second half XX – to beginning of XXI century.

Key words: East Galychyna, Sainted evening, didukh, kutya, to “carry a ceremony supper”.